

Kaynaklar Işığında Eleştirel Bir Biyografi Denemesi: Çaka Bey*

A Critical Biography Experiment in the Light of Sources: Çaka Bey

Hasan AKYOL**

Öz

Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde ön plana çıkan bazı şahsiyetler bulunmaktadır. Özellikle Batı Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması hususunda ön plana çıkan en önemli şahsiyetlerden biri muhakkak ki Çaka Bey'dir. Önemli bir Türk fatihi olarak temayüz eden Çaka Bey'in adı, kökeni, siyasi-askerî faaliyetleri ve ölümü gibi hayatının neredeyse bütün aşamalarına bir bilinmezlik hâkimdir. Bu durum, kaynakların Çaka Bey hakkında bilgi vermemesi, kısmî bilgi sunması ya da olayları yanlış kaydetmelerinden kaynaklanmaktadır. Onun hayatına dair kayıtlar içeren başlıca kaynaklar Dânişmend-nâme, Alexiad ve Zonaras'ın Tarihlerin Özeti adıyla Türkçeye tercüme edilen kroniğidir. Bu eserlerde bulunan kayıtlar arasındaki boşluklar, çağdaş araştırmacılar tarafından yorumlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Bu durum, Çaka Bey'in biyografisi hususunu sübjektif hale getirmektedir. Çalışmamızda Çaka Bey'in biyografisi kaynaklar ışığında yazılırken, kaynaklardaki verilerin değerlendirmesi yapılacak ve Çaka Bey dönemi olayları eleştirel bir bakış açısıyla yeniden incelenecektir. (Dânişmend-nâme'de) Çavuldur Çaka ya da Çaka olarak anılan Türk Beyinin Çaka Bey olması ihtimali, Çaka Bey'in Bizans sarayından kaçma sebebi, onun asıl hedefi, siyasi-askerî faaliyetleri, Peçeneklerle ittifakı, ölümü vb. gibi hususlar, kaynaklar ışığında yeniden değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Çaka Bey, Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan, Danişmend, Yalvaç, İzmir

Abstract

There are some personalities who came to the fore in the process of Turkification of Anatolia. Çaka Bey is one of the most important personalities that came to the fore especially in the Turkification and Islamization of Western Anatolia. There is an obscurity in almost all phases of Çaka Bey's life, such as her name, origin, political-military activities and death, who stood out as an important Turkish conqueror. This is due to the fact that the sources do not provide information about Çaka Bey, provide partial information or record the events incorrectly. The main sources containing records about her life are Dânişmend-nâme, Alexiad and Zonaras' chronicle translated into Turkish under the name of The Summary of History. The gaps between the records found in these works have been tried to be filled with interpretations by contemporary researchers. This situation makes the biography of Çaka Bey subjective. In our study, while Çaka Bey's biography is written in the light of the sources, the data in the sources will be evaluated and the events of Çaka Bey's period will be re-examined from a critical point of view. The possibility that the Turkish Chief known as Çavuldur Çaka or Çaka (in Danishmend-nâme) was Çaka Bey, the reason Çaka Bey escaped from the Byzantine palace, his main target, his political-military activities, his alliance with the Pechenegs, his death...etc. Such matters will be re-evaluated in the light of sources.

Keywords: Çaka Bey, Aleksios Komnenos, Kılıç Arslan, Danişmend, Yalvaç, İzmir

Structured Abstract

There is very little information in the sources about Çaka Bey's identity and activities. However, with the interpretation of the data found in a small number of sources, an idea can be made about Çaka Bey and his activities. The main sources that contain records about Çaka Bey's activities are Dânişmend-nâme, Alexiad, and Zonaras' chronicles translated into Turkish under the name of the Summary of Histories. Dânişmend-nâme comes first among the sources giving information about Çaka Bey. When we take Danişmend-nâme as a basis, it is understood that Çaka Bey played an important role during the conquest of Anatolia and acted together with other beys operating in Anatolia. While the information given by Danişmend-name about Çaka Bey came to an end, probably because of Çaka Bey's captivity; We can follow his life in captivity and his post-captivity political/military activities from Alexiad until Çaka Bey's death.

* Bu makale, 22 Mart 2018 tarihinde, *1081 İzmir'in Türkler Tarafından Fetih Kutlamaları ve II. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu* 'nda sunulmuş olan bildirinin düzenlenmiş ve geliştirilmiş halidir.

** Doç. Dr. Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Orta Çağ Tarihi A.B.D., hasan.akyol@cbu.edu.tr / ORCID: 0000-0002-3061-3567.

Çaka Bey's appearance on the stage of history coincides with the period of conquest after the Battle of Manzikert in Danishmend-nâme. It is seen that Çaka in Danishmend-nâme belongs to the Çavuldur clan. According to Zahiraddin Nişâbüri's Selçuknâme, there was a commander named Emir Çavuldur in Sultan Alp Arslan's army along with Artuk, Saltuk, Mengüçük and Danişmend. From this point of view, it can be said that the Çavuldur clan also contributed to the conquest of Anatolia, and it can be thought that Emir Çavuldur, who is mentioned in the source, has a connection with Çavuldur Çaka, who is mentioned in Danishmend-name. Çaka Bey, who is understood to be from the ruling family of the Çavuldur clan, took the helm of the Çavuldurs at a young age, and the origin of the name "Çaka" is "Çağa", which means "Child, Small", and Çaka is his name as "Çavuldur Genç or Küçük Çavuldur". It's likely that he had a nickname. In this case, Çaka's real name is unknown.

The fact that Çaka's name was not found again in Danishmend-name after a campaign against Istanbul coincides with the information recorded in Alexiad that Çaka was captured and strengthens the possibility that Çavuldur Çaka, who is mentioned in Danishmend-name, is Çaka Bey. Based on the information given by Anna Komnena, it can be thought that Çaka Bey was gifted to the Emperor Nikephoros Botanietes due to his nobility, that he was in Istanbul until the beginning of Alexios Komnenos's rule and that Çaka Bey remained in a free environment in the palace. Çaka Bey escaped from the Byzantine palace somehow and came to the city of İzmir and conquered this place and made it the center. Since the most important places of Central and Eastern Anatolia were captured by the Turkish Beys in this period, it is necessary for Çaka to head for a place that has not yet been conquered, in order not to face the hostility of his other cognates. Since Çaka Bey realized the necessity of having a strong navy in order to conquer Istanbul, he formed a fleet of forty pieces in İzmir and supported this navy with land forces and captured the coastal settlements of Urla and Foça.

At a time when the Pechenegs were standing on the walls of Istanbul, Çaka Bey must have contacted the Pechenegs and the Turks in the Byzantine army against Byzantium. "The idea that Çaka Bey and the Pechenegs agreed to strike the final blow to Byzantium in the spring of 1091" is an inference. There is no record that these two forces, which indirectly supported each other's movement, would join forces in the spring of 1091. However, the two powers appear to be natural allies. In our opinion, this situation that may arise should be the concern of Alexios Komnenos. Therefore, there is no historical basis to question why Çaka Bey did not go to the aid of the Pechenegs in the Battle of Levunion. The elimination of the Pechenegs by the Cumans left Çaka Bey alone against Byzantium. After the Byzantine Emperor Alexios Komnenos left Çaka Bey alone politically, he started to gather intelligence about him. He was getting the news that Çaka Bey had strengthened himself in İzmir and the islands and used the title of emperor / basileus. Therefore, Çaka Bey was dangerous for the emperor with both his political/military activities and his life.

When we look at Çaka Bey's relations with the Seljuks, we know that he, together with the first Turkish conquerors of Anatolia, made conquest movements right after the victory of Manzikert. It is seen that Kutalmışoğlu Süleyman Shah, the first Sultan of the Turkish Seljuks, turned his direction to the east while Çaka Bey was active in İzmir and the islands after his captivity, so there was no struggle for dominance between Çaka Bey and the Turkish Seljuks. However, it is certain that these two powers will fight for Anatolian dominance. Because when it comes to dominance, the idea of acting together against the common enemy persists to a certain extent. The reason for Kılıç Arslan's killing of Çaka Bey must be that Çaka Bey saw his activities in Western Anatolia against his own interests. The authenticity of the letter that Anna Komnena, who has praised her father's intelligence and administrative ability in many parts of her work, relates to the death of Çaka Bey, is also questionable. In our opinion, the reason why Anna Komnena stated that I. Kılıç Arslan killed Çaka Bey, based on

this letter and letter, It is the desire to attribute the elimination of such a powerful enemy as Çaka Bey to Alexios Komnenos and to present this situation as an achievement of Alexios. In our opinion, Sultan Kılıç Arslan's elimination of Çaka Bey must also be related to his campaign on Malatya. Probably, Kılıç Arslan was disturbed by the presence of a strong and sultan-like brain close to the capital before his campaign on Malatya.

Giriş

Çaka Bey'in kimliği ve faaliyetleri hakkında kaynaklarda oldukça az malumat bulunmaktadır. Ancak az sayıda kaynaktan bulunan verilerin yorumlanmasıyla Çaka Bey ve faaliyetleri hakkında bir fikir yürütülebilmektedir. Çaka Bey'in faaliyetleri hakkında kayıtlar içeren başlıca ana kaynaklar, *Dânişmend-nâme*, *Alexiad* ve Zonaras'ın *Tarihlerin Özeti* adıyla Türkçeye tercüme edilen kroniğidir.

Çaka Bey hakkında bilgi veren kaynakların başında *Dânişmend-nâme* gelmektedir(Dânişmend Gazi Destanı, 2006). Dânişmend-nâme'yi esas aldığımızda, Çaka Bey'in Anadolu'nun fethi esnasında önemli bir rol oynadığı ve Anadolu'da faaliyet yürüten diğer beylerle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Dânişmend-name'nin Çaka Bey hakkında verdiği malumat, muhtemelen Çaka Bey'in esareti nedeniyle son bulurken; esaret hayatı ve esaret sonrası siyasi/askerî faaliyetlerini Çaka Bey'in ölümüne kadar *Alexiad*'dan takip edebiliyoruz(*Alexiad*, 1996). Çaka Bey'in hayat hikayesini kronolojik olarak, Bizans sarayında esareti öncesi dönem, esaret dönemi, İzmir Beyliği ve ölümü şeklinde inceleyeceğiz.

Esaret Öncesinde Çaka Bey

Çaka Bey'in tarih sahnesine çıkışı, Dânişmend-nâme'de Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasındaki fütihat dönemine denk gelmektedir. Dânişmend-nâme'deki Çaka'nın Çavuldur boyuna mensup olduğu görülmektedir. Zahîreddîn Nişâbüri'nin Selçuknâmesine göre, Sultan Alp Arslan'ın ordusunda Artuk, Saltuk, Mengüçük ve Dânişmend ile birlikte Emir Çavuldur adlı bir kumandan da bulunuyordu.¹ Buradan hareketle Anadolu'nun fethinde Çavuldur boyunun da katkısının olduğu söylenebileceği gibi, kaynaktan anılan Emir Çavuldur'un Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile bir bağlantısının bulunduğu da düşünülebilir. Bu durumda Emir Çavuldur, Çavuldur Çaka ise, Çaka Bey'in Sultan Alp Arslan'ın ordusundaki beylerden biri olarak Malazgirt Meydan Muharebesi'ne katıldığı söylenebilir. Ancak, Çaka Bey'in Aleksandros Kabalikos tarafından esir edildiği 1078/79 yılında henüz delikanlılığın başlarında olduğu düşünüldüğünde, Malazgirt Savaşı'nda anılan Emir Çavuldur'un, Çaka Bey'in babası veya yakın bir akrabası olduğu da düşünülebilir. Çavuldur boyunun yönetici ailesinden olduğu anlaşılan Çaka Bey'in, genç yaşta Çavuldurların başına geçtiği ve buradan hareketle "Çaka" adının menşeinin "Çocuk, Küçük" anlamlarına gelen "Çağa" olması ve Çaka'nın da "Çavuldur Genç ya da Küçük Çavuldur" şekliyle onun lakabı olması kuvvetle muhtemeldir.² Bu durumda Çaka'nın asıl adı bilinmemektedir.

Dânişmend-nâme'de geçen kayıtlara göre Çaka Bey, Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasında Dânişmend Gazi, Sultan Turasan, Kara Togan gibi Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasında rol oynayan komutanlarla birlikte, Bizans üzerine gaza etmekteydi. Malazgirt Meydan Muharebesi sonrasında Türklerin Anadolu'da hâkimiyet kurma sürecini

¹ Selçuk-nâme'de Çavuldur'un imlası چاولدوز şeklindedir(Zahîreddîn Nişaburî, 1332, s. 25; Sümer, 1999, s. 321).

² Çaka sözcüğünün geç dönem Osmanlı arşiv belgelerinde sıfat olarak kullanılması (Çaka Hüseyin Ağa, Ali Çaka, Mustafa Çaka...vb.) geç dönem olmasına rağmen "Çaka"nın sıfat özelliğini sürdürmüş olabileceğini destekleyebilir(bkz. DABOA, TFR.I..MN., 46, 4511; YB.021, 74, 45; HR.SYS., 82, 1).

efsanevî tarzda işleyen Dânişmend-nâme'de *Çavuldur Çaka* ya da *Çaka* olarak anılan bir komutan vardır ki, onun İzmir fâtihi Çaka Bey olduğu düşünülmektedir.

Gerçekten de İstanbul üzerine düzenlenen bir seferden sonra Dânişmend-nâme'de onun adına bir daha rastlanmayışı, Alexiad'da kaydedilen, Çaka'nın esir düştüğü bilgisiyle örtüşmekte ve Danişmend-nâme'de anılan Çavuldur Çaka'nın, Çaka Bey olma ihtimalini güçlendirmektedir. Akdes Nimet Kurat ve Mücteba İlgürel gibi araştırmacılar da Alexiad'da bahsedilen Çaka Bey'in Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile aynı kişi olabileceğini kaydetmişlerdir(Kurat, 1966, s. 15, 16; İlgürel, 1993, s. 186, 187).

Dânişmend-nâme'de Çavuldur Çaka'nın, İstanbul seferi dolayısıyla son kez anılması şöyle işlenmektedir:

"... Yirmi bin askerle Sultan Turasan'ın İstanbul tarafına gitmesi gerekir. İki bin er Çavuldur Çaka'ya verdiler. İki bin er de Kara Togan'a verdiler ki deniz kenarında Karaman dağlarından tarafa yürüsün. Hasan, Eyyüb ve Süleyman, Melik Dânişmend'in yanında kaldılar. "Biz Melik ile gideriz" dediler.

Üç gün Sivas Ovasında oturdular, dördüncü gün ordu hazırlandı. Sultan Turasan yirmi bin er ile İstanbul tarafına çıktı. Kara Togan'ı ve Çaka'yı beraberinde götürdü..."(Dânişmend Gazi Destanı, 10a, 3-10)

Çaka Bey'in de katıldığı bu İstanbul Seferi'nde Sultan Turasan komutasındaki Türk ordusunun Bizans karşısında mağlup olduğunu, olayı efsaneleştirerek Dânişmend Gazi'nin rüyası formatına sokan Dânişmend-nâme anlatısından ve Dânişmend-nâme'de geçen diğer ifadelerden anlayabiliriz(Dânişmend Gazi Destanı, 10a, 14; 203a, 15).

Muhtemelen Çaka Bey, Dânişmend-nâme'de anılan seferde (Bu sefer, 1078-79 yılına tarihlenebilir) tecrübesizliğinden dolayı meşhur Bizans kumandanı Aleksandros Kabalikos tarafından esir edilmiş ve esaret hayatı başlamıştır(Akyol, 2018, s. 136).

Bizans Sarayında Çaka Bey

Delikanlılık çağındaki Çaka Bey'in Bizans esareti sırasında yaşadıkları, Anna Komnena tarafından, Sakız Adası'nda Dalassenos ile görüşmeleri sırasında, kendi ağzından şu şekilde anlatılmaktadır:

"... Bilesin ki ben, bir zamanlar Asya'da [Anadolu'da], hep yiğitçe dövüşerek, akınlar yapan, ama deneyimsizliğinin kurbanı olup şu ünlü Alexandros Kabalikos'ça tutsak edilmiş olan o genç adamım. Sonra, onun tarafından, hizmetinde bulunmam için, İmparator Nikephoros Botanietes'e armağan edilir edilmez bana Protonobilissimos [En Soyluların Birincisi] san'ının verilmesiyle onurlandırıldım, değerli armağanlara boğuldum ve ona bağlılık sözü verdim. Ne var ki, Alexios Komnenos'un devlet dizginlerini eline geçirmesinden bu yana her işim bozuldu. İşte şimdi benim giriştiğim düşmanca tutumun nedenini sana açıklamaya geldim. Bunu İmparator da öğrensin ve eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonradan yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin..."(Alexiad, VII, 8. 7)

Anna Komnena'nın verdiği bilgilerden hareketle Çaka Bey'in soyluluğundan dolayı İmparator Nikephoros Botanietes'e armağan edildiği, Aleksios Komnenos'un hâkimiyetinin başlarına kadar İstanbul'da bulunduğu ve Çaka Bey'in sarayda özgür bir ortamda kaldığı düşünülebilir(Arı, 2013, s. 36). Çaka Bey, bu sürede Bizans devlet teşkilatını, iç ve dış siyasetini yakından görmüş ve Homeros'u okuyup ondan bilgi aktaracak seviyede Grekçe de öğrenmişti. Çaka Bey'in esaret yılları, Bizans İmparatorluğu'nun dostunu ve düşmanını tanıması yanında donanmanın önemini kavramasını da sağlamıştır. Çaka Bey'in İzmir'i alması ve burada bir donanma inşa etmesinin temelinde de İstanbul'a karşı yapılacak kesin saldırının deniz yoluyla gerçekleştirilmesi gerektiğini idrak etmesi yatmaktadır(Ostrogorsky, 2011, s. 332).

1081 yılına gelindiğinde Bizans tahtına karşı bir ayaklanma gerçekleşti ve Nikephoros Botaniates, bir saray darbesiyle tahttan indirilerek yerine I. Aleksios Komnenos getirildi. I.

Aleksios tahta geçtiğinde, siyasî-askerî ortam Bizans açısından hiç de iç açıcı görünmüyordu. Doğuda Selçuklular, Anadolu'nun Kocaeli'ne kadar olan önemli bölümünü ele geçirmişler; Batıda Peçenekler ve yerel gruplar Balkanların büyük kısmını kontrollerine almışlardı. Ayrıca Robert Guiscard ve Normanlar, Adriyatik kıyılarından Bizans ülkesine girmeye hazırlanıyorlardı(Gregory, 2011, s. 251).

Aleksios Komnenos'un başa geçtiği bu dönemde Çaka Bey'in de İstanbul'da olduğu ve Bizans'ın bulunduğu zorlu durumu okuyabildiği düşünülebilir. Bu durumda daha önceden Çavuldur Çaka ya da Çaka olarak bahsettiğimiz Türk-İslâm komutanı Çaka'nın daha fazla İstanbul'da kalmasının bir anlamı yoktur. Bu noktada Anna Komnena'nın Çaka Bey'in Bizans'a isyan etme nedeni olarak aktardığı verilerin tarihsel gerçeklik taşımadığı görülmektedir. Anna Komnena'ya göre Çaka Bey, kendisine Nikephoros Botaniates tarafından verilen asalet unvanlarının ve ayrıcalıkların Aleksios Komnenos tarafından kendisinden alınması ve saraydaki mevkiini kaybetmesi dolayısıyla Bizans'la mücadele etmektedir. Yine Anna Komnena'da geçen Çaka Bey'in, İmparatora hitaben; "...eğer ortaya çıkan düşmanlığa bir son vermek istiyorsa, benim hak kazanmış olup da sonra yoksun bırakıldıklarımın tümünü bana geri versin..."(Alexiad, VII, 8. 7) ifadesi, Çaka Bey'in fetih siyasetiyle örtüşmemekte ve onun kendi namı hesabına Bizans'ın vereceği bir mevki için mücadele ettiğini düşündürmektedir. Bu ortamda Çaka Bey, Bizans sarayındaki eski durumunu korusaydı, unvanları alınmasaydı da kanaatimizce zaten İstanbul'da kalmazdı. Ayrıca yine kaynağın diğer bölümlerinde Çaka Bey'in asıl maksadının, Bizans'ın içinde bulunduğu bu zorlu durumu fırsat bilerek deniz yoluyla İstanbul'u fethetmek olduğu belirtilmektedir.³ Çaka Bey'in taht değişikliğini getiren isyanın oluşturduğu kaos ortamında İstanbul'dan kaçtığı ve İzmir civarına geldiği düşünülebilir.

Çaka Bey'in Bizans'a karşı uyguladığı politikanın, Müslümanların İstanbul'u fetih ideali doğrultusunda değerlendirilmesi, kaybettiği Bizans sarayındaki mevkiini yeniden kazanmak için uğraşması düşüncesinden tarihsel açıdan daha doğrudur. Zira onun esaret öncesi ve sonrası hayatının incelenmesi, bizi bu sonuca ulaştırmaktadır. Çaka Bey, önemli bir Türk-İslâm fâtihi olarak faaliyette bulunmuş ve dış politikasını nihai hedefi olan İstanbul'u fethetme doğrultusunda kurgulamıştır.

Çaka Bey'in İzmir'i Fethi ve Askerî Faaliyetleri

Çaka Bey, Bizans sarayından bir şekilde kaçıp İzmir şehrine gelmiş ve burayı fethederek merkezi yapmıştır. Bu dönemde Orta ve Doğu Anadolu'nun en mühim yerleri Türk Beyleri tarafından ele geçirilmiş olduğundan Çaka'nın henüz fethedilmemiş bir yere yönelmesi, diğer soydaşlarının düşmanlığına uğramaması açısından da gereklidir. Çaka Bey'in İzmir civarına gelişinin nedenlerinden biri de esaret öncesi kader birliği yaptığı kuvvetlerin bir kısmının veya tamamının, muhtemelen Danişmend-name'de anılan Çavuldur boyunun, bu bölgede bulunuyor olmasıydı. Zira Çaka Bey, İzmir'e gelir gelmez önemli miktarda bir askerî güce kavuşmuştur(Turan, 1998, s. 88). Çaka'nın esaret yıllarında sıradan bir esir gibi muamele görmemesi ve İzmir civarındaki Türklerin Çaka Bey'in liderliğini kabulü onun Türkler arasında tanındığını ve asil bir soydan geldiğini göstermektedir.

Çaka Bey, muhtemelen Çavuldur boyunun başına geçip, bölgedeki Türk unsurlarını bir araya getirerek İzmir'i fethetmiştir. Çaka Bey'in İzmir'i nasıl fethettiği konusunda kaynaklarda açık bir kayıt bulunmamakla birlikte, Çaka Bey'den "Önemsiz bir Türk olan, ama pek kurnaz Emir Çaka" olarak bahseden Zonaras'a göre, Çaka Bey, yerli Rum ahaliyi kendi yanına çekerek İzmir'i ele geçirmiştir(Zonaras, s. 165). Çaka Bey, "βασιλεύς της

³ "...Bu sırada, Tzakhas/Çaka, İmparatorun batıda [Rumelinde] karşı karşıya bulunduğu birçok sıkıntıyı ve Peçeneklerle süregiden savaşları öğrenerek, kendisi için uygun fırsatı buldu ve bir donanma kurmaya karar verdi...", (Alexiad, VII, 8. 1).

Σμύρνης” *İzmir İmparatoru* olarak anılmaktadır(Alexiad, VII, 8.1; IX, 2-4). İzmir’de maiyetindeki Türklerle birlikte Türk hâkimiyetini başlatan Çaka Bey, İzmir’de bulunan yerli ahaliye de otoritesini kabul ettirmiştir. Bu durumun en önemli göstergesi de İzmir’in Karataş semtinde bulunan tersanedeki yerli Rum denizci ustalarının Çaka Bey için çalışmalarını(Daş, 2017, s. 22).

Çaka Bey, İstanbul’u fethetmek için güçlü bir donanmaya sahip olmanın gerekliliğini kavramış bulunduğundan İzmir’de kırk parçalık bir donanma oluşturmuş ve bu donanmayı kara kuvvetleriyle de destekleyerek sahil yerleşimi olan Urla ile Foça’yı ele geçirmiştir. Kıyıda güçlü hale gelmesinin ardından Çaka Bey’in adalara yönelerek Sakız, Sisam, Midilli ve Rodos Adalarını ele geçirerek hâkimiyetini adalara doğru genişlettiği görülmektedir(Alexiad, VII, 8; Zonaras, s. 165). Çaka Bey’in Bizans’la Ege Denizindeki mücadelesi, Bizans’ın bölgedeki otoritesini sarsmış; Girit ve Kıbrıs Adalarında da Bizans’a karşı isyan hareketleri baş göstermiştir. Buralardaki isyan hareketlerinin ortaya çıkmasına ortam hazırlaması açısından Çaka Bey’in faaliyetleri önemli olduğu gibi, Çaka Bey’in Bizans’a karşı Ege Denizi hakimiyet mücadelesinin ikinci safhasında bu isyanlar Çaka Bey’in başarısına katkı sağlamıştır. Dolayısıyla Çaka Bey’in Bizans’la mücadelede her fırsatı değerlendirmeye çalıştığı görülmektedir.

Çaka Bey’in İzmir ve adalardaki faaliyeti İmparator Aleksios Komnenos’u rahatsız etmiş ve Çaka Bey’e karşı bir donanma hazırlatmıştır. Başında Niketas Kastamoniates’in bulunduğu Bizans donanması ile Çaka Bey’in donanması arasında gerçekleşen savaşta Çaka Bey galip gelmiştir. Koyun Adaları⁴ Zaferi adıyla tarihe geçen bu zafer, tarihi kesin olmamakla birlikte (1089/1090?) Türklerin denizlerde Bizans’a karşı kazanmış olduğu ilk zafer olarak tarihe geçmiştir.

Niketas Kastamoniates komutasındaki donanmasının Çaka Bey karşısında mağlup olması üzerine İmparator Aleksios Komnenos, Konstantin Dalassenos komutasında ikinci bir donanmayı Ege Denizi’ne göndermiştir. Opus adlı bir yardımcısı bulunan Dalassenos’un donanmasında Peçenek ve Uzlardan oluşan ücretli askerlerin yanında Flanderli Şövalyeler de bulunmaktaydı. Bizans donanması Ege’ye geldiğinde doğrudan Sakız adasına ilerlemiş, adaya çıkarma yaparak adadaki kaleyi kuşatmıştır. Mancınıklarla kaleyi dövüp kalede bir gedik açıldıktan sonra askerler kaleye girmeyi beklerken Dalassenos ve Opus, askerlerin şehre girip yağmalamasından ve kendilerine bir şey kalmayacağından endişelenerek askerlerin Sakız’a girmesini engellemişlerdir.

Sakız Adasındaki gelişmeler karşısında İzmir’de bulunan Çaka Bey, durumdan haberdar olduğunda hazırda bekleyen donanmasıyla Sakız adasına doğru yola çıkmıştır. Çaka Bey’in donanmasıyla harekete geçtiği haberi Bizans amiraline ulaşınca, Opus komutasında bir donanmayı Türk donanmasıyla karşılaştığı yerde savaşması emriyle Çaka Bey’e karşı göndermiştir. Opus, Çaka Bey ile karşılaşmış ancak savaşmaya cesaret edememiş ve Sakız’a geri dönmüştür. Opus’un Çaka Bey’le bir savaşı göze alamayarak Sakız’a geri dönmesi, Çaka Bey’in yeni bir zafer kazandığı anlamına gelmektedir. Çaka Bey, Opus’un peşinden hareket ederek Sakız Adasına gelmiş ve Bizans donanmasıyla mücadeleye başlamıştır. Mücadele sırasında Çaka Bey, askerlerini karaya çıkardığında sayarak deftere not etmiştir. Dolayısıyla Osmanlı döneminde askerlerin savaş meydanında sayılması usulü, Çaka Bey tarafından Sakız Adası’nda gerçekleştirilmiştir. Daha sonra askerleriyle önce şövalyeleri oklarla atlarını vurmak suretiyle düşürüp etkisiz hale getirmiş ve Dalassenos ile Opus’u limandaki gemilerine sığınmak zorunda bırakmıştır. Bizans askerlerinin Sakız’ı boşaltmasıyla kale, Çaka Bey’in idaresine geçmiştir.

⁴ Koyun Adaları, Çeşme ile Sakız Adası arasında bulunan küçük adalardır.

Bu olayların tarihi tam olarak belli olmamakla birlikte Akdes Nimet Kurat'a göre, 1090 yılından önce olmalıdır. Çünkü Bizans, 1090 yılında adalara kuvvet gönderecek durumda değildir. Zira Peçenekler, bu dönemde İstanbul surlarına dayanmışlardı.

Çaka Bey'in yaptığı bütün seferler ve mücadelelerin Bizans'a dönük olduğu görülmektedir. Çaka Bey'in Anadolu'da bulunan diğer güçlerle iyi ilişkiler kurarak yönünü Bizans'a dönmesi, onun faaliyetlerini hem meşrulaştırmış hem de kendine taraftar bulmada onu desteklemiş olmalıdır. Çaka Bey'in Bizans ile mücadelesinde müttefiki iki güç bulunmaktaydı. Bunlardan biri Anadolu'da hâkimiyet kurma faaliyetlerinin henüz başında bulunan Selçuklular, diğeri de Balkanlarda Çaka Bey ile aynı zamanlarda Bizans'a karşı muhalefetin liderliği konumunda bulunan Peçeneklerdi.

Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 'Ayn Saylam mevkiinde (4 Haziran 1086) Suriye Selçuklu Sultanı Tutuş'la yaptığı mücadelede şehit düşmesinin (Kırpık, Akyol, 2012, s. 286, 287) ardından Anadolu Selçuklu Devleti'nin içine düştüğü durumun Bizans tarafından değerlendirilememesinin nedeni de Peçeneklerin Balkanlarda Bizans'a taarruzu olarak yorumlanmaktadır(Kurat, 2016, s. 196).

Peçenekler, Balkanlarda Ortodoks kilisesi tarafından heretik bulunan Bogomiller ve yerel yöneticilerle de iş birliği yaparak Bizans ile mücadele ediyorlardı(Ostrogorsky, 2011, s. 332). Anna Komnena'ya göre, Çaka Bey'e donanma hazırlama ve denizlerde Bizans aleyhine hâkimiyet kurma fırsatını veren de Peçenek saldırılarıydı(Alexiad, VII, 8. 1). İstanbul'u fethetme niyetinde olan Çaka Bey'in, Balkanlarda Bizans'la mücadele halinde olan Peçeneklerle ortak düşmana karşı münasebette bulunması doğaldır. Muhtemelen Çaka Bey, Ege Adaları hâkimiyeti mücadelelerinde Bizans donanmasında görevli Peçeneklerle temas kurmuştu(Alexiad, VII, 8. 6). Peçenekler, Bizans'la giriştikleri birçok mücadelenin ardından 1090 yılında İstanbul önlerine kadar ilerleyerek Bizans için ciddi bir tehdit unsuru olmuşlardır. Peçeneklerin İstanbul surlarına dayandığı bir zamanda Çaka Bey, Bizans'a karşı Peçenekler ve Bizans ordusundaki Türklerle temasa geçmiş olmalıdır. "Çaka Bey ile Peçeneklerin anlaşıp 1091 yılının baharında Bizans'a nihai darbeyi vurmaya kararlaştırdığı düşüncesi" (Kurat, 1966, s. 40) bir çıkarımdır. Birbirlerinin hareketini dolaylı olarak destekleyen bu iki gücün 1091 yılının ilkbaharında güçlerini birleştireceklerine dair herhangi bir kayıt yoktur. Ancak iki gücün doğal müttefik oldukları görülmektedir. Kanaatimizce ortaya çıkabilecek bu durum, Aleksios Komnenos'un endişesi olmalıdır. Dolayısıyla Çaka Bey'in Levunion/Lebonuion Muharebesi'nde Peçeneklerin yardımına niçin gitmediğini sorgulamanın tarihî bir altyapısı yoktur. Ancak Çaka Bey'in, Peçeneklere gönderdiği elçi heyeti vasıtasıyla Peçenekleri, Gelibolu Yarımadasının fethine teşvik ettiği bilinmektedir(Alexiad, VIII, 3. 2).

Aleksios Komnenos bu zorlu durumda kendine yeni müttefikler aramış, Batı'dan yardım talebinde bulunmuştur(Ostrogorsky, 2011, s. 334). Bizans'ın güneyden Çaka Bey, kuzeyden Peçenek saldırılarına uğramasının arifesinde imdadına Kumanlar yetişmiş ve Aleksios, Kumanlarla ittifak yaparak Peçenekleri 29 Nisan 1091 Levunion Savaşında mağlup etmiş ve Peçenek boy birliğini dağıtmıştır(Alexiad, 8. 4. 1-6; Zonaras, XVIII. 23; Kurat, 1966, s. 253-268). Steven Runciman'ın ifadesiyle Aleksios Komnenos, tam bu ortamın ustasıydı(Runciman, 2008, s. 60).

Peçeneklerin, Kumanlar vasıtasıyla bertaraf edilmesi, Çaka Bey'i Bizans karşısında tek başına bırakmıştır. Bizans İmparatoru Aleksios Komnenos, Çaka Bey'i siyaseten yalnız bıraktıktan sonra onun hakkında istihbarat toplamaya başlamıştır. Çaka Bey'in İzmir ve adalarda kendini güçlendirdiğini ve imparator/basileus unvanını kullandığı haberlerini alıyordu. Dolayısıyla Çaka Bey, hem siyasi/askerî faaliyetleri hem de yaşantısıyla imparator için tehlikeliydi. Neticede imparatorun bu rahatsızlığı 1092 yılında Çaka Bey'e karşı bir sefer

düzenlemesine yol açmıştır. 1092 yılında Dalassenos komutasında Midilli Adasına üç ay sürecek bir sefer düzenlenmiş, Çaka Bey, Midilli'yi Bizans donanmasına karşı savunsa da sonunda Bizans'a terk etmek zorunda kalmıştır.

Midilli'yi ele geçiren Dalassenos buradan Sisam adasına yönelir ve burayı da bir hücumla ele geçirir. Midilli ve Sisam'ı ele geçiren Dalassenos, İstanbul'a geri döner. Buradan anlaşılan Sakız ve Rodos adalarına bir müdahalesi söz konusu değildir. Dalassenos'un İstanbul'a dönme sebebi olarak Girit ve Kıbrıs adalarında çıkan isyanlar gösterilmektedir. Bizans, Girit ve Kıbrıs'ta çıkan isyanlardan dolayı donanmasını buralara sevk etmek zorunda kalmıştır. Dolayısıyla bu durum Çaka Bey'e rahat bir ortam sağlamış ve yeniden büyük bir donanma oluşturma imkânı vermiştir. Çaka Bey hazırlamış olduğu donanma ile Bizans'ın eline geçmiş olan Midilli ve Sisam'ı tekraren geri almayı başarmıştır. Çaka Bey'in baştan beri amacı, Bizans'ı zor durumda bırakmak, mümkün olabilirse de İstanbul'u fethetmekti. Bunun için yönünü Marmara kıyılarına çevirerek Edremit'i ele geçirmiş ve Çanakkale Boğazı'nın doğu yakasında bulunan Abydos'u kuşatmıştır. Çaka Bey'in Abydos'u kuşatması, Bizans İmparatorunu ciddi ölçüde rahatsız etmiştir.

Çaka Bey'in Ölümü

Çaka Bey'in bölgedeki faaliyetlerinin Bizans İmparatorunu rahatsız ettiği kadar kendini Anadolu'nun tek hâkimi olarak gören Türkiye Selçuklu Sultanı I. Kılıç Arslan'ı da rahatsız etmiş olmalıdır. Bu anlamda Çaka Bey'in Türkiye Selçuklularıyla olan münasebetini gözden geçirmek gerekmektedir.

Çaka Bey'in Selçuklularla olan ilişkilerine baktığımızda, onun Anadolu'nun ilk Türk fâtilhleriyle birlikte Malazgirt zaferinin hemen akabinde fetih hareketlerinde bulunduğunu biliyoruz. Çaka Bey'in esaret hayatından sonra İzmir'de ve adalarda faaliyetlerde bulunduğu sırada Türkiye Selçuklularının ilk Sultanı Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın yönünü doğuya döndüğü (Kırpık, Akyol, 2012, s. 285-287), dolayısıyla Çaka Bey ile Türkiye Selçukluları arasında bir hâkimiyet mücadelesinin olmadığı görülmektedir. Ancak bu iki gücün Anadolu hâkimiyeti için mücadele edeceği muhakkaktır. Zira hâkimiyet söz konusu olduğunda ortak düşmana karşı ortak hareket etme düşüncesi bir yere kadar sürmektedir.

Çaka Bey'in Selçuklu devlet felsefesinin içinden çıktığı ve bu yapıyı çok iyi bildiği düşünülebilir. Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın 1086'da vefatından sonra İznik merkezli Türkiye Selçuklularının başına hanedan mensubu olmayan Ebu'l-Kasım ve onun ardından Ebu'l-Gazi'nin geçmesi ve 1086-1092 yılları arasında Türkiye Selçuklularının bu iki kardeş tarafından yönetilmesi Çaka Bey'i rahatlatmış olmalıdır. Ebu'l-Kasım ve Ebu'l-Gazi dönemlerinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin, Sultan Melikşah tarafından baskı altında tutulma politikası da Türkiye Selçuklularının dış politikada etkin olmasını engellemiştir. Bu durum Çaka Bey'in Batı Anadolu'da daha rahat hareket etmesini sağlamış olmalıdır.

Ebu'l-Kasım'ın Emir Porsuk'un saldırısına kadar Çaka Bey ile ittifak halinde olduğu düşünülebilir. Zira Çaka Bey'in Ege Adalarında faaliyete başladığı bir sırada Ebu'l-Kasım'ın da Nikomeia/İzmit üzerine bir saldırı hazırlığı içinde olması bu ihtimali ortaya çıkarmaktadır (Alexiad, VII. 8. 4; Turan, 1998, s. 84; İlgürel, 1993, s. 187). Ancak Melikşah'ın Türkiye Selçukluları üzerine Emir Porsuk ve ardından Emir Bozan'ı göndermesi, Ebu'l-Kasım'ın Bizans ile mücadeleyi bırakmasına ve İznik'e çekilmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Çaka Bey'in Ebu'l-Kasım ile Bizans üzerine kuvvetli bir ittifak yapmadıkları anlaşılmaktadır.

Peçeneklerin, Bizans tarafından Kumanlar vasıtasıyla bertaraf edilmesi, Bizans'a yönünü Anadolu'ya dönme fırsatı vermiştir. 1091 sonrası Peçenekler gibi Bizans'ı kuzeyden baskılayan ve Çaka Bey'e rahat hareket etme imkânı veren Peçeneklerin bertaraf edilmesi

sonrasında yalnız kalan Çaka Bey'in, amacı doğrultusunda faaliyetlerine devam ettiği ve hükümdarlara has kıyafetlere bürünerek kendisine “imparator”⁵ dedirttiği görülmektedir(Alexiad, IX. 1. 2) Bu durum Çaka Bey'in teb'ası ve Anadolu'daki nüfuzuyla ilgili olmalıdır.

Sultan Melikşah'ın vefatı sonrasında, Kılıç Arslan ve kardeşi Kulan Arslan'ın İznik'e gelmeleri ve Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla hem Türkiye Selçuklu Devleti için hem de Anadolu için yeni bir dönem başlamıştır. Artık tahta hanedan üyesi (kut sahibi) bir yönetici bulunmaktadır. Sultan I. Kılıç Arslan tahta oturduğunda çevredeki yerel yöneticiler içerisinde en güçlüsü Çaka Bey'dir. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızıyla evlenmesi de Çaka Bey'in nüfuzuyla ilgilidir. Bu akrabalık bağının kurulması, iki tarafın da birbirinden emin olmak amacıyla olduğunu göstermektedir. Sultan Kılıç Arslan tahta oturduğunda Çaka Bey'den başka, Batı Anadolu'da kendine rakip olarak görebileceği bir oluşum bulunmamaktaydı. Anna Komnena'nın 1091 yılı sonrasında Çaka Bey'in siyasî gücünü anlatan;

“...Çaka'ya ilişkin olarak daha ayrıntılı bilgiler geldi; karada ve denizde uğradığı yenilgilerin hiçbiri bu adamı ilk tasarılarından vazgeçirmemişti; tersine o, kendine Emir[Basileus] dedirterek hükümdarlara özgü kılıklara bürünmüştü ve sanki kendisinin hükümdarlık sarayı[nın bulunduğu kent] imiş gibi İzmir'de oturup, yeniden adaları talan etmek, Byzantion'un kendisine kadar gelmek ve eğer olabilirse İmparatorlukta baş makama[taht'a] çıkmak için bir donanma hazırlamakta idi...”

Şeklindeki kayıtları Çaka Bey'in bu dönemdeki vaziyeti hakkında bir fikir vermektedir(Alexiad, IX. 3. 1-4).

Çaka Bey'in Basileus/İmparator ünvanını kullanıp kullanmadığı kesin olmasa da (ki bize göre Çaka Bey'in akıbeti göz önünde bulundurulduğunda kullanmış olması daha muhtemeldir) bir sultan gibi davrandığı aşikârdır. Bu durumda Çaka Bey-Türkiye Selçuklu ilişkilerinde çatışma kaçınılmazdır. Nitekim Kılıç Arslan, Abydos kuşatması sırasında Çaka Bey'i öldürmüştür. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürmesinde, Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerini kendi çıkarı hilafına görmesi yatmalıdır. Eserinin birçok yerinde babasının zekâsı ve idarî kabiliyetini öven bir anlatımı olan Anna Komnena'nın, Çaka Bey'in ölümü bahsinde aktardığı mektubun gerçekliği de şaibelidir. Kanaatimizce Anna Komnena'nın bu mektup ve mektuba istinaden I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürdüğünü aktarmasının nedeni, Çaka Bey gibi güçlü bir düşmanın bu şekilde bertaraf edilmesini Aleksios Komnenos'a mal etmek ve bu durumu Aleksios'un bir başarısı gibi göstermek istemesidir. Mektubun ve Çaka Bey'in mektuba istinaden öldürülmesi aktarımının bu düşünceye dayandırılması mümkünse de mektuptaki; “... Biliyorsun ki Sultan'lık sana baba mirası olarak geçmiştir. Oysa, senin kayın baban Çaka görünüşte Rum devletine karşı silahlanıyor ve kendisine Basileus dedirtiyor...”(Alexiad, IX. 3. 2) ifadeleri, Batı Anadolu hâkimiyeti için birbirlerine rakip olan Kılıç Arslan – Çaka Bey ilişkilerinde, yönetsel meşruiyete dair dönemin bakışını yansıtmaya açıksından önemlidir.

Bize göre Sultan Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i bertaraf etmesi, onun Malatya üzerine yapacağı seferle de alakalı olmalıdır. Muhtemelen Kılıç Arslan, Malatya üzerine düzenlediği sefer öncesinde başkente yakın, güçlü ve yaşantısı itibariyle sultanvarî bir beyin varlığından

⁵ Anna Komnena'nın eserini Türkçeye çeviren Bilge Umar, Çaka Bey için kaynağın kullandığı *Basileus*=Kral, *İmparator* sözcüğünü Emir olarak çevirmiş ve bu tercihini de Çaka Bey'in İmparator ünvanını kullandığına dair bir bilginin bulunmamasına dayandırmıştır. Bkz. *Alexiad*, s. 265, d.n. 2; Anna Komnena'da Ebu'l-Kasım için Αμῆρ/Emir ünvanı kullanılmış, Kılıç Arslan'a yazılan mektupta σουλτάν /Sultan ünvanı kullanılmış, Çaka için ise Βασίλευς /İmparator ünvanı kullanılmıştır. Anna Komnena'daki bu durumdan hareketle, Çaka Bey'in İmparator ünvanını kullandığı ve yine kaynaktaki anlatıdan çevresine de kendisini İmparator olarak lanse etmeye çalıştığı görülmektedir. Çaka Bey'in “sultan” yerine “imparator” ünvanı kullanması, onun hem Selçukluların düşmanlığından emin olmak istemesi hem de asıl amacının İstanbul'u fethetmek oluşuyla ilgili olmalıdır. (Ünvanlar için bkz. Anna Comnena, *Alexiadis*, Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae, Ed. B. G. Niebuhrii, Bonnae, 1839, VII. 8. 7, IX. 2-4)

rahatsız olmuştur. Kılıç Arslan, Çaka Bey'i ortadan kaldırmak ve Bizans ile antlaşma yapmak suretiyle batı sınırlarının güvenliğini sağlamış ve İlhan'ı İznik'te bırakarak, 1095 yılında Malatya üzerine yürümüştür (Turan, 1998, s. 98). Bu bağlamda Çaka Bey'in ölümü hadisesinin en geç 1095 yılında gerçekleşmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Anna Komnena, 1096 yılında gerçekleşen I. Haçlı Seferini kapsayan on birinci kitapta Çaka Bey'i yeniden anmaktadır. Eserde daha önce, Abydos kuşatması sırasında Kılıç Arslan tarafından öldürülen Çaka Bey'in tekrar anılması, Çaka Bey'in ölümü hususunda bazı tartışmalara yol açmıştır. Kanaatimizce Anna Komnena'nın on birinci kitapta Çaka Bey olarak andığı şahıs, Çaka Bey'in ardıllarından biri olmalıdır. Çaka Bey'in bir müddet ortalarda görünmemesi ihtimali, Çaka Bey'in uzun yıllar boyunca mücadeleden uzak kalacak yapıda bir şahsiyet olmadığı gerçeğiyle çelişmektedir. Çaka Bey'in kişilik özelliği olan aksiyonerlik de 1096 yılı Ege dolaylarında adı geçen kişinin büyük olasılıkla Çaka Bey'in ardıllarından biri olduğu olasılığını kuvvetlendirmektedir. Bu kişinin Çaka Bey'in oğlu mu? olduğu veya bir akrabası mı? olduğu bilinmemekle birlikte, I. Haçlı Seferinin arifesinde Türklerin Batı Anadolu'daki etkinliklerini yeniden arttırdıkları görülmektedir.

Anna Komnena, Aleksios Komnenos'un Batı Anadolu kıyılarında nasıl yeniden hâkimiyet kurduğunu detaylarıyla kaydetmektedir. Burada Çaka olarak anılan kişi, Çaka Beyliğinin başında bulunan bey, Türkiye Selçuklu başkenti İznik'in düştüğünü öğrenmesi ile birlikte, direnişin anlamsız olacağını düşünerek İzmir'i teslim etmiş ve İzmir ahalisi Bizans hâkimiyetini kabul edişinin akabinde kılıçtan geçirilmiş, esere göre bu kıyıda on bin kişi katledilmiş, beyliğin yönetici zümresi de Göller Yöresi yönüne çekilmiştir.

Çaka Bey'in Ailesi

Çaka Bey'in ne zaman ve kiminle evlendiği bilinmemekle birlikte onun en az bir kızı olduğu bilinmektedir. Zira Çaka Bey, kızını Sultan I. Kılıç Arslan'la evlendirmiş ve Sultan'ın kayınpederi olmuştur (Alexiad, s. 270, 271). Bu evliliğin Kılıç Arslan'ın tahta oturduğu (1092 yılı sonu ya da 1093 yılının başında) tarihin sonrasında olmuş olması tarihin seyrine daha uygundur. Öncesinde I. Kılıç Arslan'ın İsfahan'da göz hapsinde olduğunu biliyoruz.

Çaka Bey'in Bizans amirali Konstantinos Dalassenos'la birebir konuşması esnasında ona yaptığı, çocukları evlendirme/dünür olma teklifinden (Alexiad, s. 233) yola çıkılarak onun bir çocuğunun daha olduğu şeklinde yorumlar yapılmaktadır. Ancak ilgili kayıta bu çocuğun cinsiyeti hakkında bir emare bulunmamaktadır. Çaka Bey ile Dalassenos arasındaki bu konuşmanın, 1092 yılından daha önce olmuş olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumda Çaka Bey'in burada bahsettiği çocuğunun daha sonra Kılıç Arslan'la evlendirdiği kızı olması da muhtemeldir. Yani bu konuşmadan hareketle Çaka Bey'in bir çocuğunun daha olduğu çıkarımı yapılamamaktadır. I. Haçlı Seferi sırasında İznik'in Aleksios Komnenos tarafından şehirdeki Türklerle anlaşma yapılarak teslim alınması, şehrin bir Haçlı yağmasına uğramasını engellemiş ve Bizans, İznik'e sahip olmuştur. Kılıç Arslan'ın eşi olan Çaka Bey'in kızı hakkında son kayıt, İznik'in Haçlı kuşatmasından faydalanan Bizans tarafından zaptı ile bağlantılıdır. Bizans'a teslim edilen İznik'teki esirler arasında Kılıç Arslan'ın çocukları, kız kardeşi ve eşi olan Çaka'nın kızı da vardı. Aleksios Komnenos bu asil esirleri Batı Anadolu kentlerini ele geçirmekte koz olarak kullandı. Çaka Bey'in kızı ve Kılıç Arslan'ın eşi olan bu hatunun, Bizans'ın Selçuklu başkenti İznik'i ele geçirmelerinin ertesinde esir alındığı ve İzmir'i Türklerden almaya gelen Bizans ordusu tarafından İznik'in düştüğünün nişanesi olarak gösterilmek üzere alıkonulduğu, Batı Anadolu'nun Bizans'ın eline geçmesinin ardından da herhangi bir karşılık beklenmeksizin Sultan'ın yanına gönderildiği kaydedilmektedir (Alexiad, s. 337).

Aleksiad'da Çaka Bey'in Bizans'a karşı Midilli Adasının merkez kalesini savunma görevini verdiği Galabatzés/Yalvaç adlı bir erkek kardeşi vardır. İzmir'in Bizans eline geçmesinin ardından Çaka Beyliğinin yönetici zümresinin göller yöresine çekildiği bilinmektedir. Bu durum Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç için de geçerlidir. Kanaatimizce Isparta ilinin Yalvaç ilçesinin adıyla Çaka Bey'in kardeşi Yalvaç arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır.

Sonuç

Çaka Bey'in hayat hikayesi ile ilgili kaynaklarda bulunan kayıtlar arasındaki boşlukların araştırmacılar tarafından doldurulduğu görülmektedir. Bu durum Çaka Bey'in hayat hikayesi yazımında subjektif bir tarzın bulunduğunu göstermektedir. Bütün bilinmezliklere rağmen Çaka Bey'in hayatına dair kaynaklardaki verilerin tarihsel olay örgüsü içinde, bütüncül bir yaklaşımla Çaka Bey'e ait bir objektif biyografinin yazılmasının mümkün olduğu görülmektedir.

Çaka Bey'in Anadolu'nun ilk fatihlerinden biri olarak tarih sahnesine çıkışından (1071 sonrası) Kılıç Arslan tarafından öldürülmesine kadar (1095) geçen tabiri yerinde ise bizce alacakaranlık hayatı, Anadolu'nun ilk fetih faaliyetlerinde Danişmend Gazi, Kara Togan, Sultan Turasan gibi beylerle birlikte gaza yaptığı dönem, Bizans sarayında esaret dönemi ve İzmir'e gelip Bizans aleyhine faaliyet gösterdiği dönem olmak üzere üç aşamada ele alınabilmektedir. Danişmend-nâme'deki veriler ile Alexiad'daki verilerin örtüşmesi, Danişmend-nâme'deki Çavuldur Çaka ile Anna Komnena'nın kaydettiği Çaka'nın aynı kişi olduğunu göstermektedir. Önemli bir Türk fatihi olarak temayüz eden Çaka Bey'in adı, kökeni, siyasî-askerî faaliyetleri ve ölümü gibi hayatının neredeyse bütün aşamalarına bir bilinmezlik hâkimdir. Çaka'nın bir sıfat olduğu ve Çaka Bey'in Çavuldur boyunun beyi ile bir sıhri bağının varlığı anlaşılmaktadır. "Çaka" sözcüğünün menşeinin "çocuk, küçük" anlamlarına gelen "Çağa" olması ve Dânişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka'nın "Küçük Çavuldur, Genç Çavuldur" şeklinde anlaşılmasının olayların akışına daha uygun olduğu görülmektedir.

Danişmend-nâme'de geçen Çavuldur Çaka ile Alexiad'da geçen Çaka'nın aynı kişi olduğu, Danişmend-nâme ile Alexiad'ın verilerinin örtüşmesinden anlayabiliriz. Çaka'nın Bizans sarayındaki esaret yıllarında sıradan bir esir gibi muamele görmemesi ve İzmir civarında faaliyet sürdüren Türklerin, Çaka'nın liderliğini kabulü onun Türkler arasında tanındığını ve asil bir soydan geldiğini göstermektedir. Çaka Bey, İzmir İmparatoru unvanıyla İzmir'deki yerli ahaliye de otoritesini kabul ettirerek sahiller ve adalarda Türk hâkimiyetini kurmuş ve tarihe ilk Türk denizcisi olarak geçmeyi başarmıştır. Onun fetih hareketi kaynaklardan takip edilebilmektedir.

Kaynaklardan hareketle Çaka Bey'in nihai hedefinin İstanbul olduğu ve bu hedefi gerçekleştirmek için bütün enerjisiyle mücadele ettiği görülmektedir. Bu hedefe ulaşmak için Balkanlarda Bizans sınırlarına girmiş olan Peçenekler ile münasebet kurmuş ve Bizans'ı iki yönden kuşatma altına almaya çalışmıştır. Ancak bazı çalışmalarda iddia edildiği gibi Çaka Bey, Peçenekleri Kumanlar karşısında yalnız bırakmak gibi bir ithamı hak etmemektedir. Zira Çaka Bey ile Peçeneklerin anlaşıp 1091 yılında Bizans'a nihai darbeyi vuracakları düşüncesi bir çıkarım olup Çaka Bey'in Levunion Muharebesi öncesinde Peçenekler ile birleşme gibi bir amacı yoktur. Birbirlerinden bağımsız hareket eden iki gücün (Peçenekler-Çaka) birleşme ihtimalinin Bizans'ın endişesi olduğu açıktır. Dolayısıyla Çaka Bey'in Peçeneklerin yardımına neden gitmediğini sorgulamanın tarihî bir altyapısı yoktur.

Çaka Bey'in faaliyetlerinden rahatsız olan Bizans'ın daha önce Peçeneklere karşı Kumanları kullandığı gibi Çaka Bey'e karşı da Selçukluları kullanma gayretinde olduğunu görüyoruz. Çaka-Selçuklu münasebetlerinin tarihi seyrine baktığımızda bu iki gücün

çatışacağını görmek mümkündür. Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerinin başlangıcında Türkiye Selçuklu Sultanı Kutalmışoğlu Süleymanşah'ın doğu ile meşguliyeti ve bu mücadelede hayatını kaybetmesiyle (1086) oğulları Kılıç Arslan ile Kulan Arslan'ın, Anadolu politikası doğrultusunda büyük Sultan Melikşah tarafından göz hapsine alınması ve İsfahan'a götürülmeleriyle Türkiye Selçuklu Devleti naib-i saltanatlar tarafından idare edilmiştir. İznik'te bir sultanın bulunmaması hali Çaka Bey'i rahatlatmış olmalıdır. Sultan Melikşah'ın vefatı (1092) sonrasında Kılıç Arslan'ın tahta oturmasıyla Selçuklu-Çaka münasebetlerinde yeni bir dönem başlamıştır. Artık tahta hanedan üyesi (kut sahibi) bir yönetici bulunmaktadır. Kılıç Arslan'ın tahta oturduğu sıralarda yakın çevredeki yerel yöneticiler içinde en güçlüsünün Çaka Bey olduğu görülmektedir. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'in kızıyla evlenmesi de Çaka Bey'in nüfuzu ile ilgilidir. Bu akrabalık bağının kurulması, iki tarafın da birbirinden emin olmak amacıyla olduğunu göstermektedir.

Çaka Bey'in ölümü bahsinde Anna Komnena'nın naklettiği mektubun gerçekliği tartışılrsa da mektuptaki ifadelerin dönemin yönetsel meşruiyetine dair bakışını göstermesi açısından önemlidir. Kanaatimizce Anna Komnena'nın bu mektup ve mektuba istinaden I. Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i öldürdüğünü aktarmasının nedeni, Çaka Bey gibi güçlü ve kurnaz bir düşmanın bu şekilde bertaraf edilmesini Aleksios Komnenos'a mal etmek ve bu durumu Aleksios'un bir başarısı gibi göstermek istemesidir. Kılıç Arslan'ın kayınpederi Çaka Bey'i öldürmesinde, Çaka Bey'in Batı Anadolu'daki faaliyetlerini kendi çıkarı hilafına görmesi yatmalıdır. Sultan Kılıç Arslan'ın Çaka Bey'i bertaraf etmesi, Malatya üzerine düzenleyeceği seferle de ilişkili olmalıdır. Muhtemelen Kılıç Arslan, Malatya üzerine düzenlediği sefer öncesinde başkente yakın, güçlü ve yaşantısı itibariyle sultanvarî bir beyin varlığından rahatsız olmuştur. Bu durumda Çaka Bey'in ölümünün en geç 1095 yılında gerçekleşmiş olduğu çıkarımı yapılabilir.

Kaynakça

I. Ana Kaynaklar

- Anna Komnena (1996), *Alexiad*, (Çev. Bilge Umar) İstanbul: İnkılâp Kitabevi; Kaynağın Çaka Bey'in ölümüne kadar olan kısmının (I. cilt) Grekçe-Latince versiyonu için bkz. Anna Comnenae (1839), *Alexiadis*, Corpus Scriptorum Historiae Bizantinae, Ed. B. G. Niebuhrii, Bonnae.
- Dânişmend Gazi Destanı*, (Haz. Necati Demir) Ankara: Hece Yayınları.
- Ioannes Zonaras (2008), *Tarihlerin Özeti*, (Çev. Bilge Umar) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Zahireddin Nişaburî (1332), *Zeyl-i Selçuknâme*, (Ebû Hamid Muhammed b. İbrahim) Tahran.

II. BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi)

- Hariciye Nezareti Siyasi Kısmı Belgeleri (HR.SYS.): 82/1.
- Rumeli Müfettişliği Defterleri (TFR.I.MN.): 46/4511.
- Yabancı Arşiv Makedonya (YB.021): 74/45.

III. Araştırma-İnceleme Eserler

- Akyol, H. (2018), "Selçuklu-Bizans-Peçenek ilişkileri çerçevesinde Çaka Bey'in dış siyaseti", *I. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu Bildirileri 24-26 Mart 2017*, Ankara: TTK Yayınları, s. 135-143.
- Arı, K. (2013), "Emir Çaka, Çakan Bey ve İlk "Deniz Feneri"", *İzmir Kent Ansiklopedisi*, c. 1, İzmir: İzmir Büyükşehir Belediyesi Yayınları, s. 36-45.
- Ayan, E. (2018), "Çaka Bey'in katledilmesi ile ilgili düşünceler", *I. Uluslararası Çaka Bey Sempozyumu Bildirileri, 24-26 Mart 2017*, Ankara: TTK Yayınları, s. 53-72.

-
- Daş, M. (2017), “Çaka Bey”, *Çaka Bey*, (Ed. Refik Turan, Güray Kırpık) Ankara: TTK Yayınları, s. 22-23.
- Gregory, T. E. (2011), *Bizans tarihi*, (Çev. Esra Ermert), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İlgürel, M. (1993). “Çaka Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. (c.8). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 186-188.
- Kırpık, G., Akyol, H. (2012), “Kutalmışoğlu Süleymanşah”, *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, (Ed. Refik Turan) Ankara: Grafiker Yayınları, s. 283-288.
- Kurat, A. N. (1966), *Çaka Bey*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.
- Kurat, A. N. (2016), *Peçenekler*, (Haz. Ahsen Batur) Ankara: TTK Yayınları.
- Ostrogorsky, G. (2011), *Bizans Devleti tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan) Ankara: TTK Yayınları.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri tarihi*, C. I, (Çev. Fikret İşıltan) Ankara: TTK Yayınları.
- Sümer, F. (1999), *Oğuzlar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Turan, O. (1998), *Selçuklular zamanında Türkiye*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
-